

Karaktärisering och kulturhistorisk värdering

Torpa kyrka

Torpa socken i Ljungby kommun
Kronobergs län

Smålands museum
Thomas Lissing
2007

Inledning

Bakgrund och syfte

I samband med upprättandet av vård- och underhållsplaner för kyrkor i Växjö stift har Smålands museum på uppdrag av BSV arkitekter & ingenjörer i Värnamo genomfört en karaktärisering och kulturhistorisk värdering av Torpa kyrka under våren 2007. De kyrkor som berörs är de som tillhör Svenska kyrkan och omfattas av kulturminneslagen, dvs. kyrkobyggnader som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen. Karaktäriseringen och den kulturhistoriska värderingen syftar till att användas som underlag för vård- och underhållsplanen.

Nedanstående material består av en historik över kyrkobyggnaden, en beskrivning av exteriör och interiör samt en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering samt arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur, däribland hembygds litteratur. De redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av kyrkobyggnadens historia.

Kulturhistorisk bedömning

En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan kontinuerligt föremål för omvärderingar. Bedömningen utgår från såväl den enskilda kyrkobyggnadens värden som kyrkomiljön i sin helhet, men också värden i förhållande till andra kyrkobyggnader i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Torpa kyrka

Kortfattad historik

I Torpa samhälle stod tidigare en liten medeltida kyrka. Socknen nämns första gången i de skriftliga källorna år 1406.

År 1864 började den nya kyrkan uppföras, alldeles intill den gamla. Den tidigare klockstapelns rödfärgade bjälkar användes till bärlinor i den nya kyrkans golv. Stilen är enkelt nyklassicistisk och kyrkan framstår än idag som relativt oförändrad.

Exteriör

Kyrkan är uppförd av sten och orienterad med koret åt öster. Den består av ett rektangulärt långhus med sadeltak, lanterninförsett torn samt en halvrund korabsid. Kyrkan präglas av den nyklassicistiska stilens ideal och proportioner, men har även influenser från det sena 1800-talets blandstilar i dekoren.

Tornet är relativt högt och försett med en ståtlig lanternin. Kyrkans huvudentré finns på tornets västra sida och inramas av en utkragande portal. De rektangulära och mörkt bruna träportarna med kassetterande dekor sitter i ett högt rundbågevalv i portalen. Ovanför dörrarna sitter ett kristusmonogram utfört i kopparplåt. Tre trappsteg i slåthuggen gnejs leder upp till den västra porten.

Portalens tak kröns av ett kors i kopparplåt. En bit över detta sitter en minnestavla i järnplåt med svartmålade bokstäver i lågre relief. Texten lyder: UPPBYGGD UNDER HANS MAJST KONG CARL XV'S REGERING ÅR 1865. ÄLSKER SANNING OCH FRID ZACH: 8. 19.

Över denna inskription finns åt både norr, söder och väster två små rektangulära ljusgluggar försedda med enkla rutor åt var håll. På den västra fasaden sitter dessutom året 1865 i svarta smidesjärnsiffror över dessa.

Tornet har fyra ljudöppningar, ett åt varje väderstreck. Var och en består av två rundbågeformade luckor i ett större omgivande rundbågevalv. Luckorna är klädda med liggande mörkbrun träpanel. Takgesimsen precis ovanför dem är ett vitmålat listverk av träprofiler. Både på den norra och den södra sidan finns ett ankarslut som putsats över, i höjd med västportalens tak.

Den relativt stora lanterninen är konstruerad av trä och vitmålad. Den är åttakantig till formen och har fyra höga rundbågsfönster med småspröjsade ytterbågar av vitmålat trä. Lanterninens fasad är klädd med stående panel och dekorerad med gesimser av profilerat trä. Det spetsiga taket kröns av ett kors i kopparplåt med ändar i trepassform.

Långhuset är symmetriskt utfört och rektangulärt till formen. På var långsida finns fyra stora rundbågsfönster och i mitten en utkragande portal. Porten och dess lunett, som motsvarar de övriga fönstrens övre dels form och placering, omfattas av ett rundbågevalv. Dörren, som sitter i liv med långhusets mur, är rektangulär och består av två brunmålade dörrblad med fyra profilerade speglar vardera. Ett trappsteg i slåthuggen sten leder upp till den norra porten, medan den södra har en trappsten i marknivå. Portalernas tak kröns av ett kors i kopparplåt. Åt väster har långhuset två kvartsrunda fönster, ett på var sida om tornet. Långhuset har också en rikt profilerad takgesims av ljust gråmålat trä som löper längs båda långsidor.

Den halvrunda korabsiden är försedd med fem fönster av samma modell och storlek som de på långhuset. Takgesimsen har också ett likadant utförande.

Torntaket och lanterninens tak är täckta med kopparplåt. Det senare kröns av ett kopparinklätt kors med trepassformade ändar. Långhusets och absidens tak är täckta med svartmålad plåt. På långhusets norra sida är detta betydligt flagnat och blottar en underliggande röd färg. På dess östra nock sitter också ett plåtklätt kors med trepassformade ändar. Västportalens avtäckning är av kopparplåt medan den över sidoportarna är av svartmålad plåt. Samtliga stuprännor är utförda av kopparplåt.

Fasaden på kyrkan är spritputsad och avfärgad i vitt. Portaler och fönsteromfattningar är dock slätputsade, liksom hörnlisenerna på torn och långhus. Sockeln, som löper runt hela byggnaden, är något utkragande och pågjuten med cement. Den är spritputsad och avfärgad i svart. På tornets västsida är dock sockeln slät med avrundade kanter. Sockeln till långhus och absid är försedd med tio små ventilgluggar varav hälften har gångjärnsförsedda luckor i gjutjärn. Av dessa är dock flera trasiga och en ligger på marken bredvid.

Samtliga fönster har gulfärgade rutor av katedralglas i blyspröjs. Ytterbågarna av trä är vitmålade medan omgivande karmar målats i mörkt rött. Solbänkarna är täckta med kopparplåt.

Exteriöra förändringar

Torpa kyrkas exteriör framstår som mycket väl bibehållen och de enda förändringarna utgörs av gängse underhållsåtgärder.

På 1920-talet byttes taktäckningen, till kopparplåt på tornet och svartmålad galvaniserad plåt på långhuset.

När arkitekt Paul Boberg gjorde upp ett restaureringsförslag för kyrkan i mitten av 1930-talet hade den inte genomgått någon egentlig restaurering sedan den byggdes år 1865. Kyrkan höll på att förfalla och hade stora vertikala sprickor på flera ställen i murarna. Det skulle dock dröja ytterligare femton år innan restaureringen fullföljdes, då under ledning av arkitekt Bent Jörgen Jörgensen. Vid detta tillfälle cementputsades sockeln och fasaderna putsades med KC-bruk.

Under 1980-talet byttes lanterninens fönster ut mot ny tillverkade som var av så undermålig kvalitet att de efter bara tjugo år drabbats av rötskador. Dessa byttes vid restaureringen år 2005, varvid ett av originalfönstren återfanns och monterades. Samtidigt kläddes tornspiran om med kopparplåt. Det skadade tornkorset lagades också.

Interiör

Vapenhuset är stort och luftigt. De stora sidofönstren släpper in rikligt med dagsljus.

Golvet och dess sockel består av kalkstensplattor, innerväggarna är slätputsade och avfärgade i vitt. Innertakets brädor har målats i ljust grått. Dörrarna till vindfånget är målade i två grå nyanser, med ljust blå svampmålning på speglarna.

Under det södra fönstret står ett altarlignande bord, bestående av en flat gravhäll i sten vilande på sex huggna granitblock. Bredvid detta står en kyrkklocka på golvet. Vid den östra väggen står en blåmålad träkista med smidda järnbeslag. I det södra fönstrets nisch står en liten

kyrkklocka, troligen en dopklocka. I vapenhusets tak hänger en enkel stallykta av brunmålat trä och klarglas.

Vindfånget är kort och försett med glasade dörrar in mot kyrkorummet.

Utrymmet under läktaren är helt inbyggt på båda sidor om mittgången, vilket skapar en smal korridor fram till kyrkorummet. Golvet består av mörkt fernissade brädor och taket av ljus gråmålad dito. Väggarna är vitmålade med en struktur som påminner om murarnas slätputs. Över ingången finns en färgglad målning som föreställer Jesus på en sommaräng framför Torpa kyrka. Den målade texten lyder: SE, JAG ÄR MED EDER ALLA DAGAR INTILL TIDENS ÄNDE. I taket sitter en modern glasarmatur.

Direkt innanför vindfånget går en trappa upp till läktaren på den södra sidan. Denna är utförd i mörkt fernissat trä och försedd med blå heltäckningsmatta på planstegen. Mitt emot denna finns ett mindre förråd.

I den norra inbyggnaden finns ett mindre gudstjänstrum med altare och lösa stolar. Genom detta når man också en toalett, ett pentry och en elcentral, alla åt väster. Golvet är täckt med en rödbrun heltäckningsmatta. På väggarna sitter tre mässingslampetter och i taket en mässingskrona.

På den södra sidan finns sakristian med en fast, gråmålad, skåpinredning åt väster. I denna har en enkel altarplats anordnats. I taket hänger en mässingskrona. Det höga sidofönstret har här byggts för så att endast den nedre tredjedelen är synlig från rummet.

Kyrkorummet är relativt stort och ljus och präglas av sin ganska färgrika inredning. Rummet är rektangulärt och sträcker sig från läktarens framkant till korets triumfbåge.

Golvet består av mörkt fernissade brädor. Innerväggarna är slätputsade och avfärgade i vitt. Den profilerade takgesimsen är målad i grått och ljus ockra, med en förgylld list. Det stickbågevälvda takets brädor är målade i en ljus grå färg. Fönstrens innerbågar är målade i ljusblått och försedda med rutor i ofärgat glas.

Bänkarna är indelade i fyra fasta kvarter som avgränsas av mittgång, sidogångar och tvärgångar. De är slutna utom mot sidogångarna. Fasaderna är hållna i olika grå nyanser med kraftigt mörkröda speglar i någon slags svampmålning. Runt dessa löper två tunna förgyllda lister. Säte och rygg går i en dämpad gråröd färg medan resten av insidan är ljus grå. På bänkarna ligger dynor klädda i ett ljus gråblått tyg.

Över bänkkvarteren hänger fyra mässingskronor och över mittgången en större kristallkrona.

På kyrkorummets väggar hänger sex lampetter av bemålat och förgyllt trä med tre moderna glasarmaturer på varje. Vid den bakre väggen står ett gråmålat ståndur och vid den södra sidoporten sitter en rikt skuren och förgylld psalmnummertavla från 1826.

På den norra sidan, innanför det främre bänkkvarteret, sitter predikstolen och dess ljudtak. Den är åttakantig till formen och delvis klassicistiskt utformad, men med snidade bladornament och andra dekorer. Grundfärgen är grå med dovt röda speglar. Dekorer och lister är förgyllda. Baldakinen har en liknande utformning. Dess ovansida kröns av en genombruten krona bestående av tunna voluter, och över den ett förgyllt kors.

I den norra sidogången står en ljusbärare av svart smidesjärn.

De två sidoportarna har dörrar målade i ljus grå nyanser med svampmålade speglar. I vindfånget är golven lagda med kalkstensplattor.

Koret ligger två trappsteg över kyrkorummet och har ett golv bestående av fernissade brädor. En ramp finns i den södra sidogången.

Mot den norra sidoväggen står en korbänk i samma målning som kyrkbänkarna, men med blågrå speglar och helt grå inredning. Över den sitter på väggen ett litet triumfkrucifix och en madonnaskulptur.

Vid den södra sidan står en kororgel och framför den en stor dopfunt i sten. I koret står även ett piano och en enkel ambo. Över koret hänger två mindre mässingskronor.

En triumfbåge med profilerade utkragande anfangar avdelar koret från absiden. I dess överkant står skrivet: ÄRA VARE GUD I HÖJDEN. På bågens insida sitter en madonnaskulptur och en mässingskandelaber på var sida. På yttersidan, mot kyrkorummet, sitter två psalmnummertavlor i ljusblått och guld. De har en nyklassicistisk grundform med drag av nygotik.

I korabsidens välvda tak finns en målning föreställande en ljusblå himmel med vita moln och en uppåtgående sol. Väggen är slätputsad vit och golvet utgör en direkt fortsättning av korets brädgolv.

Absiden domineras av den fristående äldre altaruppsatsen som också är hela korpartiets naturliga blickfång. Den är marmorerad i grått med rikt skuren dekor och fristående skulpturer i blått, rött och guld. Altaret är placerat mot altaruppsatsen.

Altarringen är halvrund och försedd med ett tunt skivmaterial bakom de kluvna dockorna. De senare är målade gråa med inslag av förgyllning, medan bakgrundens skiva har svampmålats i ljusblått. Knäfall och bord är klädda med ljust läder.

Kyrkorummets läktare bärs upp av fyra stycken åttakantiga kolonner i dess framkant. Dessa är målade i blått med röda kapitäler och förgyllda lister. Läktarbarriären är enkelt utformad i klassicerande stil. Den är rak över bänkkvarteren och halvcirkelformat utsvängd över mittgången. Den är målad i olika ljusgrå nyanser med förgyllda lister och dekorationer. Läktarutrymmet är stort och ovanligt rymligt bakom och vid sidorna av orgelhuset. Golvet består av mörkt fernissade brädor och är indelat i fyra gradängar. Den nedersta delen är nästan helt täckt med en ljusgrå heltäckningsmatta.

På den norra sidan finns tre öppna bänkrader, varav de två främre har ovanligt höga ryggstöd. De är målade i ljusgrått och dovt grårött. På den södra sidan står två rader varav den främre är av den höga typen.

Orgelhuset är förhållandevis litet och placerat ovanligt långt fram på läktaren. Det är målat i ljust grått och har i det trånga utrymmet i läktarens utskjutande mittsektion ett spelbord vänt ut mot kyrkorummet. Fasaden är klassicistiskt utformad med drag av det sena 1800-talets blandstilar. Den är målad i ljusgrått och vitt, och har förgyllda lister och dekorer.

I utrymmet bakom orgelhuset står ett målat allmogeskåp märkt med året 1819. På väggarna sitter fyra trälampetter av samma typ som i kyrkorummet, men mindre i storleken.

Tornrummet nås bara från läktarens dörr genom den västra långhusmuren. Rummet är oinrett men relativt ljust tack vare de halvcirkelformade överdelarna av vapenhusets fönster. Här förvaras en del inventarier samt böcker i bokhyllor. En vinklad trappa mot den norra och västra muren leder vidare upp.

Även tornvinden är oinredd. Ljuset kommer från de sex små fönsterförsedda ljusgluggarna. I den östra muren finns en plåtlucka in till långhusets vind. Vid den norra väggen leder en trappa upp till klocktornet. Där hänger kyrkans tre klockor. Ytterligare en trappstege leder vidare upp till lanterninen.

Interiöra förändringar

Interiören i Torpa kyrka har en enkel nyklassicistisk karaktär, men med en senbarock altaruppsats. Under 1900-talets restaureringar har antalet bänkar minskats och inbyggnader gjorts under läktaren. Trots det framstår inredningen som relativt välbevarad.

Vid restaureringen 1949-51 minskades antalet bänkplatser från omkring 950 till hälften, samtidigt som bänkarna gjordes bekvämare. I koret togs det tidigare skranket bort och ett heltäckande draperi hängdes för korabsidens fönster, vilket innebar att altaret blev fristående. Under läktaren gjordes inbyggnader för bland annat sakristia och mittgången breddades. När interiören restaurerades 1991 togs draperiet i koret bort. Kortakets målning rengjordes och innertaket renoverades och målades i svagt blått. Bänkar och läktarbröstning målades i de färger de har idag. Triumfbågens kolonner, vars bjälkar var rötskadade, lagades med lättbetong.

Viktigare inventarier

Altaruppsatsen från 1750-talet är tillverkad av Sven Segerwall i Växjö. Man har en kyrkklocka från 1200-talet, en storklocka från 1689 samt en tidigmedeltida dopfont från den gamla kyrkan. Krucifixet är från 1400-talet.

Kyrkogården

Kyrkogården ligger på en liten höjd längs med landsvägen, mitt i Torpa samhälle. Den omges av en kallmurad stödmur av natursten, som i öster övergår till att vara fristående. Längs med murens insida löper en krans av äldre lövträd.

Till största delen är kyrkogården gräsbevuxen med gångar både i grus, plattläggning och flata naturstenar. Ett fåtal grusgravar finns, varav en inhägnad med gjutjärnsstaket. Rygghäckar förekommer i den östra delen, samt i övrigt en del spridda buskage. Något öster om kyrkans kor finns en nerfart till ett bårhus under marknivå.

I slutet av 1940-talet togs en högvuxen granhäck bort. Vid kyrkans restaurering 1949-51 placerades fyra belysningsstolpar på kyrkogården.

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

Torpa kyrka är en nyklassicistisk kyrka med spår av det sena 1800-talets inblandning av historiserande stilar. Den är enkelt utförd och präglas av harmoniska proportioner och symmetri i utförandet. Den är också relativt oförändrad, åtminstone sett till exteriören.

Interiören präglas till stor del av det mycket ljusa och öppna korpartiet, med absidens fem stora fönster. Det fristående altaret med den gamla kyrkans senbarocka altaruppsats i skuret trä utgör kyrkans blickfång, liksom den däröver utförda takmålningen i form av en blå himmel med vita moln. Avsaknaden av övriga arkitektoniska utsmyckningar ger koret en mycket enkel och renodlat nyklassicistisk prägel.

I inredningens dekorer finns spår av nygotik och nyrenässans, men i övrigt är den enkelt utformad. De varma grå och röda färgerna ger också ett behagligt och stillsamt intryck av kyrkorummet.

En del förändringar av interiören skedde vid restaureringen under arkitekt Bent Jörgen Jörgensen, 1949-51. Då gjordes bänkkvarteren både smalare och kortare och antalet platser minskade till ungefär hälften. Detta för att bredda mittgången, utöka koret samt inte minst ge plats åt inbyggnaderna under läktaren. Dessa är trots sin storlek inte dominerande sedda från kyrkorummet, men bildar en smal passage från dörren in till själva kyrkorummet som kan upplevas som mindre lyckad vid inträdandet i kyrkan.

Exteriören har en nyklassicistisk formgivning med sina stora och symmetriskt placerade fönster. De spetsiga portalerna och tornspiran antyder influenser av nygotik medan utformningen av tornets ljudluckor snarare för tankarna till medeltida gotländska kyrkor. Fasaderna är dock väl sammanhållna och ger en fin bild av samtidens arkitekturideal. Möjligen är färgsättningen av fönsterbågar och karmar något inadekvat. Vanligtvis har bågar och karmar samma färgnyans, här är de dock vita respektive mörkt röda. Denna starka kontrast upplevs som främmande för kyrkoarkitekturen och förslagsvis bör fönstren målas enhetligt i exempelvis mörkt rött eller annan mörkare färg som harmonierar med övriga exteriöra snickerier.

Händelseregister

- 1865 - Kyrkan står klar och invigs i september av biskop H G Hultman
- 1875 - Orgel av Carl Elfström, Ljungby
- 1877 - Kyrkan målas
- 1922 - Torn och spira täcks med kopparplåt
- 1925 - Långhuset täcks med svartmålad galvaniserad plåt
- 1944 - Det medeltida triumfkrucifixet samt tre träskulpturer restaureras av konservator Erik Sköld, Halmstad
 - Altaruppsatsen konserveras och placeras i koret
- 1949-51 - Yttre och inre restaurering under ledning av arkitekt Bent Jörgen Jörgensen, Växjö
 - Sockeln putsas med cement
 - Elektrisk belysning och värmeanläggning installeras
 - Altarskranket tas bort och altaret flyttas bakåt
 - Ett draperi placeras som avskärmning mellan altaret och korabsidens fönster
 - Inbyggnader görs under läktaren för bl a sakristia
 - Bjälklaget under kyrkan repareras
 - Sidogångarna och mittgången breddas
 - Bänkarna görs bekvämare
 - Orgeln renoveras av firma Olof Hammarberg, Göteborg
- 1955 - Bårhuset invigs, ritat av Ragnar Ekstedt, Växjö
- 1964 - Exteriör restaurering
 - Fasadernas puts lagas och kalkavfärgas vit
- 1967 - Exteriör restaurering
 - Tornets och sydsidans puts knackas bort och ersätts med ny
 - Kyrkan får ny storklocka och lillklocka
- 1980-tal - Lanterninens fönster byts ut mot nya av undermålig kvalitet
- 1991 - Restaurering under ledning av ingenjör Olle Brown, Ljungby
 - Ytterväggarna stryks med KC-puts
 - Fönstren målas
 - Innertaket renoveras och målas svagt blått
 - Kortakets målning rengörs

- Draperiet för korfönstren tas bort
 - Pilastrarna vid koret lagas med lättbetong
 - Värmeelementen under bänkarna byts ut
 - Orgelfasad, läktarbröstning och bänkar målas
- 1996 - Långhusets tak lagas och målas
- 1998 - Orgeln ses över av A. Mårtensson, Lund
- 2005 - Yttre restaurering
- Lanterninens spira lagas och omtäcks delvis med kopparplåt
 - Tornkorset lagas
 - Lanterninens fönster lagas efter rötskador
 - Ett originalfönster hittas och sätts in i lanterninen
 - Lanterninen målas

Källförteckning

Följande arkiv och litteratur har nyttjats i samband med vårdplansarbetet:

Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm.
Handlingar från Kungl. Byggnadsstyrelsen är inkluderade.

Klipparkivet vid Smålands museum: Torpa kyrka

Topografiska arkivet vid Smålands museum: Ljungby kommun, Byggärenden, Torpa kyrka

Vassi Heidi, red, *Kyrkobyggnader i Kronobergs län*, 1998